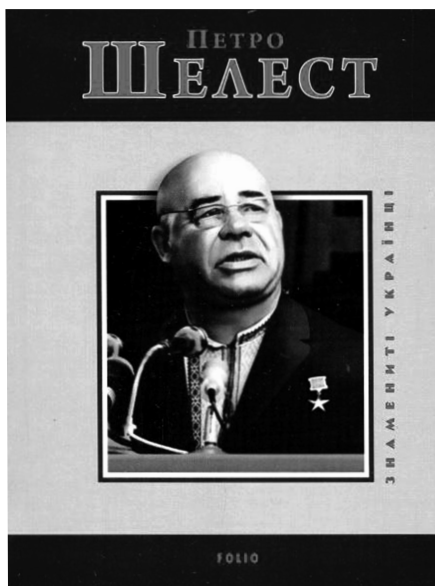

ШАПОВАЛ Ю.

ПЕТРО ШЕЛЕСТ. – Х.: Фоліо, 2013. – 127 с.

(СЕРІЯ «ЗНАМЕНІТИ УКРАЇНЦІ»)

Українська історична література не може похвалитися великою кількістю науково-популярних біографічних книжок. У радянський час ми мали серію «Життя славетних», яка була аналогом російського проекту «Жизнь замечательных людей». Проте за своїм обсягом ці видання поступалися російським біографічним публікаціям, а художня белетризація біографій іноді суперечила науковій правді, рівню документально-архівної джерельної бази про суб'єкт дослідження.

Досі ми не мали наукової біографії одного з найпомітніших діячів комуністичної

України другої половини ХХ ст. – Петра Шелеста. Тепер цю прогалину заповнила книжка Юрія Шаповала. Відоме харківське видавництво «Фоліо» започаткувала нову серію «Знамениті українці». Її завдання – популярно та стисло, але на науковому рівні розповісти про визначні постаті вітчизняної історії.

Ю.Шаповал обрав вдалу тональність і стратегію своєї праці. Він не намагався писати книжку про героя чи антигероя історії. Він подивився на П.Шелеста як на людину, котра мала свої плюси й мінуси, яка діяла в певних обставинах, що змушували триматися у визначених, продиктованих тодішньою політичною системою правилах поведінки. П.Шелеста він розглядає на тлі доби, підкреслюючи, що його вчинки та справи треба сприймати під кутом зору життя тоталітарного суспільства, адже як людина та керівник він був людиною системи, діючи в її рамках.

Навколо П.Шелеста існує ореол незвичайного партійного функціонера, ледь чи не опозиціонера в компартійному середовищі. Із ним пов'язують, з одного боку, часи «відлиги» в Україні та короткочасний період поміркованої «українізації», навіть «контрольованого автономізму». З іншого боку, П.Шелест брав участь у змові проти М.Хрущова, зміцненні влади Л.Брежнєва у СРСР, із ним пов'язують розгортання чехословацького конфлікту 1968 р., введення радянських військ у цю країну. Автор книжки вдало інтерпретує ці суперечності особистості свого героя. Підкреслює, що багато з його рішень зумовлювалися не лише особистим бажанням, а тодішньою громадсько-культурною ситуацією. Саме у цей час на суспільну арену виходить шістдесятництво, водночас у партії відроджуються елементи націонал-комуністичної свідомості. У громадсько-політичному житті з'явилася нове покоління людей, які щиро прагнули змін, і своїх прагнень не приховували. Чимало з них почувань були зрозумілими й П.Шелесту.

Ю.Шаповал не піддається хвилевій спокусі, характерній для початкуючого біографіста, зробити П.Шелеста «актуальним» для нашого часу, і для цього

педалювати його нібито «приспані» риси «підсвідомого українського націоналіста». Він відразу відмітає романтичну легенду про П.Шелеста – жертву комуністичного тоталітаризму за висловлення українських почувань та думок, притаманних вітчизняним націонал-комуністам 1920-х рр. Ю.Шаповал неодноразово говорить читачеві, що П.Шелест був людиною доби, керівником, який прагнув не випасти з радянської адміністративно-командної системи, намагався її максимально зберегти й зміцнити. У П.Шелеста були реформаційні бажання, він мав власну думку з приводу економічних і політичних аспектів розвитку країни, був поміркованим республіканським патріотом УРСР як складової частини червоної імперії. Але він ніколи не сумнівався в можливостях соціалістичної економіки, залишався твердим прихильником «пролетарського інтернаціоналізму» (або радянсько-російського імперіалізму), домінації російсько-комуністичної моделі у суспільному та культурному житті тодішньої України.

Ю.Шаповал тонко вимальовує життєвий шлях П.Шелеста, вдало, на прикладах, показує, що його падіння лягає в ту саму систему координат, що й позбавлення посад та репресії проти діячів партії в 1920–1930-х рр. та у післявоєнний час. П.Шелест, так само, як, наприклад, Х.Раковський, М.Скрипник, О.Шумський тощо був занадто незалежною й самостійною фігурою на шахівниці компартійного життя верхівки. Система, що воліла одноосібного лідерства, не терпіла потужних гравців-конкурентів і намагалася їх позбутися.

П.Шелест не влаштовував Л.Брежнєва не стільки своїм «націоналізмом», скільки відсутністю лакейської запопадливості та чіткої чиновницької субординації, тобто того, що з надлишком мав «професійний царедворець» В.Щербицький. Л.Брежнєв хотів поставити на першу посаду в республіці свою людину довіри та позбутися всіх тих, хто допомагав йому скинути з «партійного трону» М.Хрущова, тих, серед яких «дорогий Леонід Ілліч» колись був рівним.

Брежнєвська тактика не відрізнялася оригінальністю. Так Й.Сталін учинив із Л.Каменєвим, Ґ.Зінов'євим і М.Бухаріним, після того, як остаточно розв'язав проблему з головним своїм конкурентом – Л.Троцьким. Так А.Гітлер розправлявся з бойовиками Е.Рема, коли почав просуватися на позиції єдиного лідера нацистської партії. Різниця полягає в тому, що в 1960–1970-х рр. уже не треба було своїх опонентів робити «ворогами народу» й розправлятися з ними фізично.

П.Шелест мав характерну для доби безликої череди компартійних функціонерів біографію. Автор докладно розповідає про шлях Петра Юхимовича на «партійний Олімп». Він мав за плечима освіту партшкіл та вузькопрофільного інституту. Походив із низів, володів доброю селянською генетикою, але без традиційної філософії українця-аграрія з повагою до індивідуалізму й приватної власності. Його виховала система з психологією гвинтика. П.Шелест був господарником, рано вирваним з українського культурного контексту, що пройшов виховання на теренах усього євразійського простору СРСР. Його не можна й близько порівнювати з діячами партії 1920-х рр., котрі мали за плечима класичні університети, досвід публіцистичної праці в партійних і вільних демократичних друкованих органах, мали розвинену естетичну складову ментальності.

П.Шелест був «директором України», він не відзначався якимсь потягом до філософії чи літератури. Тому, власне, і саму культурну українізацію, або книжку «Україна наша радянська» він навряд чи міг сам написати. Для ідеологічної боротьби з імперським центром в апараті П.Шелеста були інші люди, краще підготовлені до полеміки про право української нації на панування на своїй власній землі. Передусім Ю.Шаповал згадує секретаря ЦК КПУ з ідеології Ф.Овчаренка. Доба П.Шелеста – це не стільки він сам, скільки взагалі українське суспільство з його прагненням до здобуття волі під жорстким чоботом російського комунізму. У цей час на екрани виходять найкращі українські художні фільми «Тіні забутих предків», «Білий птах з чорною ознакою» та ін. Друкується заборонений раніше «Літопис Самовидця», поширюється у самвидаві праця М.Брайчевського «Возз'єднання чи приєднання», офіційно виходять знакові книжки Михайла Юліановича «Походження Русі» та «Коли і як виник Київ», що були написані за національною схемою «українського буржуазного націоналіста» М.Грушевського. Робилися спроби реабілітації останнього до 100-річчя з дня народження. Доба П.Шелеста – це й поява грона письменників-шістдесятників: Л.Костенко, І.Дзюба, І.Драч, М.Вінграновський, В.Шевчук та ін. «Можливо, – підкреслює Ю.Шаповал, – Петро Шелест і виглядав "крутим", але навіть тодішні інакодумці (В'ячеслав Чорновіл, Іван Дзюба, Сергій Параджанов, Віктор Некрасов та інші) відгукуються про нього стримано і навіть із деякою симпатією».

Справді, П.Шелест був живою й демократичною людиною – наскільки це дозволяло тодішнє суспільне життя. Він не боявся йти на контакт із простим народом. Підтримував і неформально спілкувався з українською інтелігенцією – М.Бажаном, Д.Павличком, О.Гончаром. Він міг визнати слушність багатьох дисидентських думок. Намагався робити якісь кроки для коригування ненормальної ситуації – панування всього російського в освіті та громадському житті республіки. У цьому сенсі він міг дати форум всім керівникам УРСР 1970–1980-х рр. Але сам П.Шелест, як показано у книзі, був людиною системи й жодних бажань цю систему зруйнувати не мав.

Книжка Ю.Шаповала написана на широкій джерельній базі, і це викликає у читача довіру до авторських висновків та інтерпретацій. Свого часу історик видав щоденник П.Шелеста, здійснив його розширене друге видання. На сьогодні немає людини, яка б краще знала не лише мемуарні джерела авторства самого П.Шелеста. Ю.Шаповал не йде простим шляхом белетризації й переказування щоденника – він створює біографію першого секретаря ЦК КПУ на широкій джерельній базі, залучаючи до своєї праці й інші наративні джерела, спогади людей, які знали Петра Юхимовича та залишили про це різноманітні свідчення. Він використовує й усю відому на сьогодні історіографічну продукцію (зокрема праці О.Бажана, В.Яремчука, В.Барана, В.Даниленка, інших дослідників). Ю.Шаповал віртуозно вмонтовує до своєї оповіді уривки зі спогадів Л.Кравчука, О.Ляшка, Я.Погребняка, Ф.Овчаренка, Ю.Лазебника, В.Врублевського та ін. Для рельєфності образу П.Шелеста автор показує головного героя книжки на тлі інших історичних персонажів: М.Хрущова, Л.Брежнєва, В.Щербицького та ін. Ю.Шаповал створює у

своїй праці мистецький образ доби, використовує для цього уривки з поезій Б.Пастернака, висловлювання про добу знакових постатей того часу.

Окремо варто відзначити стиль праці Ю.Шаповала, художню майстерність, з якою вона написана. Автор відомий не лише як учений, а й здібний публіцист, ведучий низки історико-публіцистичних передач на телебаченні та радіо, дописувач газет «День», «Дзеркало тижня» тощо. Він має легке перо, завдяки цьому книжка читається на одному диханні, зрозуміла не лише фахівцям, а й широкому загальному читачів. Слід також зауважити, що половину накладу книги видано російською мовою. На жаль, із незалежних від автора причин довелося відмовитися від підрядкових посилань, з якими книжка виглядала б значно переконливішою. Вочевидь бракує ілюстративного матеріалу, що його видавництво так само вирішило не подавати.

Насамкінець хотілося б побажати авторові не зупинятися на одній біографії, а підготувати для цієї самої серії видавництва «Фоліо» життєписи діячів, про яких Юрій Шаповал писав в окремих статтях, книжкових виданнях, готуючи сценарії для документального телесеріалу «Українська мрія». Ідеться передусім про М.Хвильового, В.Винниченка, О.Шумського, М.Волобуєва.

І.Б.Гирич (Київ)